

Rakkaus ja viha

Rakkauden ja vihan fenomenologiasta

Negatiivista

Edellä sanotun¹ perusteella on selvää, ettei rakkautta ja vihaa voida palauttaa myötätuntoon tai yksinkertaisempiin tosiasioihin tai pitää niitä sellaisten ”yhdistelmänä”. Jokainen yritys palauttaa ne tuntemusten ja pyrkimysten yhdistelmiin tuottaa pettymyksen. Esimerkiksi Spinozan täysin mielettömän määritelmän mukaan rakkaus olisi ”*quaedam laetitia concormitante causa externa*”². Jo Malebranche kysyy tässä yhteydessä oikein, rakastammeko esimerkiksi hedelmää, jonka syömmme suuhumme ja jonka tiedämme halumme syyksi. Ihmisten välisen rakkauden (ja vihan) aktit osoittautuvat täysin riippumattomiksi tuntemusten vaihtelusta jo siten, että ne pitäytyvät kohteessaan kuin liikkumattomat vakaat säteet. Rakastammamme ihmisen meille tuottama tuska ja kärsimys eivät koskaan muuta rakkauttamme häneen kuten ei myöskään vihatun ihmisen tuottama ilo ja mielihyvä muuta vihaamme. Ja vaikka ihmisten väliset ilon ja kärsimyksen tunteet vaihtuvat jatkuvasti, pysyvät heidän viha- ja rakkaussuhteensa muuttumattomina. Voidaan sanoa ainoastaan, että rakastettu kohde on runsaampi lähde sekä mahdollisille iloille että kärsimyksille. Mutta tämä pitää paikansa myös vihatun kohteen suhteen: mitä vihatumpi se on, sitä enemmän sen epäonni tai hyvinvointi tuottaa tuskaa, ja sitä enemmän sen epäonni ja mitättömyys ilahduttavat, ja sitä runsaammaksi kärsimysten ja ilojen lähteeksi se osoittautuu.

Kokonaan toisella tavalla asia tulee kysymykseen, jos rakkaus- ja vihasuhdetta tarkastellaan tunnetilojen *syinä* (ei vaikutuksina). Tässä näiden aktien *toteutuminen* on tietysti itse syvin kaikista ilon ja kärsimyksen, ”autuuden” ja ”epätoivon” ”lähteistä”. Rakkauteen liittyy voimakas onnen tunne silloinkin kun se on ”onnetonta” siinä mielessä, että se jää vaille vastakaikua, tai kun rakkauden kohde aiheuttaa kärsimystä ja tuskaa. Ja päinvastoin silloin,

kun vihatun ihmisen kärsimys tuottaa iloa (kuten kateudessa, vahingonilossa, ilkeydessä), vihan aktin *toteutuminen* on itsessään luonteeltaan ”synkkää” ja ”onnetonta”.

Myös silloin kun rakkautta ja vihaa ei pidetä tunnetiloina ja kysytään ainoastaan ovatko ne intentionaalisia tunteita ”jotakin kohtaan” (*von Etwas*), on vastaus kielteinen. Tunteeseen voi sisältyä positiivinen arvo ilman, että se herättää rakkauden tuota arvoa kantavaan kohteeseen. Franz Brentanon ansiota on sekä rakkauden ja vihan aktiluonteen että näiden aktien perustavan luonteen oivaltaminen. Hän pitää niitä jopa ”arvostelmaa” alkuperäisempinä. Me painotamme tätä asiaa sitäkin enemmän, koska olemme vakuuttuneita, että tämä heikosti käsitetty Brentanon näkemys ylittää tässä asiassa yleiset psykologiset väärinkäsitykset. Niiden mukaan rakkaus ja viha kuuluvat milloin tuntemuksen, milloin pyrkimyksen, milloin affektien piiriin, tai ne nähdään noiden tosiseikkojen sekoituksena. Emme kuitenkaan voi olla Brentanon kanssa samaa mieltä, kun hän rinnastaa ne ”moraalisen tiedon alkuperän” alueella arvojen järjestykseen asettamisen (*Vorziehen und Nachsetzen*) kanssa. Olen muussa yhteydessä³ selittänyt perusteellisesti rakkauden ja vihan suhdetta näihin akteihin. Tuotakoon tässä vain esille, että arvojen järjestykseen asettamisen aktit kuuluvat arvojen *tietämisen* (nimittäin arvon tason tietämisen) piiriin, kun taas rakkautta ja vihaa *ei* lasketa tietämisen akteihin. Niillä on erikoinen suhde arvoja omaaviin kohteisiin ja tämä suhde ei ole varmasti pelkkä tietofunktio. Ne saattavat yhtäältä tosin olla arvotiedon perustana (kuten tullaan osoittamaan), mutta eivät kuitenkaan ole sellaista tietoa. Lisäksi nämä intentiot eivät saa alkuaan arvosta tai edes ”korkeammasta” arvosta siinä mielessä kuin ”asetamme” jonkin arvon toisen yläpuolelle, vaan intentioiden *kohteista*, sikäli kuin niissä on arvoja. En ”rakasta” mitään arvoa, vaan aina jotain, jossa on arvoja.

Malebranche⁴ on kauniissa rakkautta ja vihaa koskevissa tutkimuksissaan ollut sitä mieltä, että ne tosin kuuluvat

tunteisiin, mutta sellaisiin, jotka edellyttävät arvostelmaa kohteen tietynlaista iloa tuottavasta arvosta tai arvokkuudesta. Tässä mielessä hän kritisoi Spinozan teesiä. On kuitenkin hyvin ilmeistä, että tämä väite on *väärä* rakkautta koskeva *rationalisointi*.⁵ Saattaa olla olemassa emotionaalisia akteja, joiden edellytyksenä on arvostelman (*Urteil*) (tai pikemminkin arvion [*Beurteilung*]) tekeminen. Sellainen näyttää mielestäni olevan esim. ”kunnioitus”. Se edellyttää kohteen suhteen tuota etäisyyttä, joka yksin mahdollistaa sen, että emotionaalista aktia edeltää arvoarvio; kunnioituksessa on oltava läsnä myös sen herättämän kohteen arvo erityisessä intentiossa. Juuri tämä etäisyys puuttuu vihasta ja rakkaudesta. Ne ovat täysin *alkuperäisiä* ja *välittömiä*, arvoa kantavaan itseensä kohdistuvan emotionaalisen suhtautumisen muotoja. Niihin ei fenomenologisesta näkökulmasta edes liity arvon vastaanottamisen (esim. tuntemisen tai järjestykseen asettamisen) funktiota ja kaikkein vähiten arvoarvostelmaa. Ja erittäinkin tässä asianomainen arvo ei ole erityisessä intentiossa etukäteen annettu, kuten *kunnioituksessa*. Mikään ei osoita tätä tosiasiantilaa niin hyvin kuin se tavaton avuttomuus, jonka valtaan näemme ihmisten joutuvan, kun heitä pyydetään ”perustelemaan” rakkauttaan ja vihaansa. Juuri tässä osoittautuu, että nämä ”perusteet” etsitään aina vasta jälkeen päin ja että ne eivät kokonaisuudessaan koskaan pysty laatunsa ja määränsä puolesta tarkasti kattamaan sitä, mikä pitäisi tulla ”perusteluksi”. Rakkauden ja vihan aktit itse eivät myöskään mitenkään tule esille kohteiden yhteydessä, jotka joskus vastaavat täsmälleen samoja arvokvaliteetteja, jotka ilmaistiin näiden molempien perustana. Rakkaudessa ja vihassa on juuri välttämättä kysymys asioiden yksilöllisestä ytimestä, *arvoytimestä* – jos saan sanoa näin – , jota ei koskaan voida täydellisesti jaotella tarkasteltavaksi tai edes erotella tunnettavaksi yksittäisinä arvoina. Arvo-ominaisuuksien arvostamisen määrä päinvastoin riippuu siitä kantaako näitä arvoja rakastettu vai vihattu asia, sen sijaan rakkaus tai viha eivät riipu tästä arvostamisesta. Niin, on erikoista, että meistä itsestämme näyttää jopa jonkinlaiselta ”rikkomukselta” tai ”vialta”, rakkauden (*ja vihan*) ”loukkaukselta”, jos asetamme rakastetun (*ja vihatun*) kohteen käsitteellisiin arvokategorioiden tai vain näemme toisen niin tekevän. Rakastetun persoonan kirjettä on mahdotonta lukea arvioiden sitä kielipin, estetiikan tai tyylin ”normien” mukaan; niin toimiminen tuntuu alentamiselta. Kaikki rakastetun kohteen ominaisuudet, tekemiset ja työt saavat täyden arvonsa vasta niitä kantavan kohteen tai niitä suorittavan subjektin kautta.

Vain tästä syystä rakkaus ja viha näyttävät rationalistisesta näkökulmasta sokeilta. Tämä todistaa hyvin vähän. Sillä se, että sisäisen vihan ja rakkauden ”hengensilmän” avulla nähdään *toisenlaisia*, aina korkeampia ja alempia arvoja kuin voidaan nähdä järjen ”silmillä”, ei todista, että tässä nähtäisiin ”heikommin” *samaa*, kuin mitä järjen silmillä nähdään ”paremmin”. Rakkaudella ja vihalla on *oma evidenssinsä*, joka ei ole mitattavissa ”järjen” evidenssillä. Vain ihminen, jolta tämä evidenssi puuttuu ja joka on oman rakenteensa vuoksi tuomittu tässä kohdin horjumaan, luulee tämän johtuvan

yleisestä funktioiden ja aktien ”sokeudesta”, vaikka se johtuu niiden puutteellisesta *toteutumisesta* hänen omalla kohdallaan.

Se, että rakkaus ja viha eivät ole ”pyrkimyksen” akteja, tuotiin jo korostetusti esille. Pyrkimyksen ”rauhattomuus” on rakkaudessa ja vihassa sitä vähäisempää mitä täsmällisempiä, puhtaampia ja selkeämpiä rakkaus ja viha ovat. Tässä ei myöskään tule annettuna mitään ”realisoitavaa”. Siitä kuitenkin myöhemmin lisää.

Mutta ennen kaikkea on huomattava, että rakkaus ja viha eroavat jo akteina kaikista muista akteista ja ovat keskenään erilaiset sikäli, että ne eivät *tule* siksi mitä ne ovat esimerkiksi suhteessa kantajiinsa tai kohteisiinsa tai mahdollisiin vaikutuksiinsa tai suorituksiinsa. Vallitsevat ajattelutottumukset asettuvat jyrkästi tätä lausetta vastaan. Sanottu sisältää ensiksi, että rakkaus ja viha *eivät ole riippuvaisia* rakkaus- tai vihasuhteen osapuolista, ”*minä*” ja ”*toinen*”. Toisin sanoen rakkaus ja viha eivät ole *olennaisesti sosiaalisia* suhtautumistapoja, kuten esimerkiksi myötätunnon funktiot ovat.⁶ Voidaan esimerkiksi ”rakastaa ja vihata itseä”; mutta ei voida myötätuntee itsensä kanssa. Sillä kun sanotaan, että ”säälii itseään” tai ”iloiilee siitä, että voi tänään niin iloitaa” (sanontoja, joiden yhteydessä silmiemme edessä ovat epäilyksettä aivan

tietyt ilmiöt), osoittaa tarkempi analyysi kuitenkin aina, että tässä on kysymyksessä mielikuvituksen luoma ilmiö, jossa kyseinen henkilö tarkastelee itseään ”*ikään kuin hän olisi joku toinen*” ja myötätuntee omia tunteitaan ”*tänä (fiktiivisenä) toisena*”. Niin voin mielikuvituksessani saattaa itseni tilaan, jossa olen kulkevinani omassa surusääntöni, ja niin edelleen. Mutta fenomenologisesti myötätuntee pysyy silloinkin sosiaalisena aktina. Tämänkaltaisen illuusion ei ole välttämätön itseen kohdistuvassa rakkaudessa ja vihassa.

Rakkaus ja viha eivät siis lainkaan välttämättä edellytä aktin suuntautumista johonkin ”toiseen” eikä mitään tiettyä ihmisten välistä yhteyttä. Jos nimitämme ”altruistisiksi” sellaisia akteja, jotka suuntautuvat toisiin toisina, niin silloin rakkaus ja viha eivät ole olemukseltaan mitenkään altruistisia. Sillä rakkaus orientoituu arvoihin ja kohteisiin (arvojen välityksellä, joita kohteet läpinäkyvästi kantavat), jolloin on periaatteessa yhdentekevää onko kyseinen arvo ”minulla” vaiko ”toisella”. Rakkaus itse on siis yhtä alkuperäistä kuin toiseen ihmiseen kohdistuva rakkaus, ja viha itseä kohtaan yhtä alkuperäistä kuin toista ihmistä kohtaan tunnettu viha. Toisaalta aktit, jotka suuntautuvat toiseen toisena eivät välttämättä ole lainkaan ”rakkautta”. Myös kateus, ilkeys ja vahingonilo suuntautuvat toiseen toisena. Jos ”altruismiksi” nimitetään ihmisen suhdetta toiseen ihmiseen ja tähän liittyvää voimakkaampaa taipumusta torjua itsensä ja oma elämänsä, ei tällä ”sosiaalisella” asenteella itsessään ole mitään tekemistä ”rakastavan” tai ”hyveellisen” asenteen kanssa. Jos nimittäin rakkaus toiseen perustuisi tuollaiseen torjuvaan aktiin, se perustuisi silloin vielä alkuperäisempään vihaan, nimittäin itsevihaan. Itsensä torjumisella, *kykenemättömyydellä* jäädä ”itseksensä” (tyyppiesimerkki on yhdistyselämään kokonaan uppoutunut ihminen) ei ole mitään tekemistä rakkauden kanssa.⁷

Mutta yhtä vähän kuin rakkaudelle on luonteenomaista suuntautua toiseen, yhtä vähän sille on luonteenomaista

«Rakkaudessa ja vihassa on juuri välttämättä kysymys asioiden yksilöllisestä ytimestä, arvoytimestä – jos saan sanoa näin – , jota ei koskaan voida täydellisesti jaotella tarkasteltavaksi tai edes erotella tunnettavaksi yksittäisinä arvoina.»

suuntautua *yhteisöön*. On olemassa rakkautta yhteisöön kahdessa mielessä, rakkautta ”yhteisöön” kokonaisuutena ja jokaiseen yksittäiseen ”yhteisön jäsenenä” – mutta samalla on olemassa siitä täysin riippumatonta, yksilöön itseensä kohdistuvaa rakkautta, jolla tässä tarkoitetaan rakkautta ilman suhdetta mahdolliseen yhteisöön tai jolla voidaan tarkoittaa sellaisen vastakohtaa (rakkaus intiimiin yksilöön). Yhteisö on joka suhteessa siis vain *yksi* rakkauden kohde muiden kohteiden joukossa. Jos ”sosiaalisella mielenlaadulla” tarkoitetaan tiettyä taipumusta uppoutua ”yhteisöllisiin asioihin”, ei tällä ”sosiaalisella mielenlaadulla” siis ole vähäisintäkään tekemistä *rakkauden* kanssa. Eräänlainen rakkaus voi kyllä realisoitua ”sosiaalisen mielenlaadun” välityksellä. Voin haluta vaalia jotakin kansaa, ammattia, säätyä tai rotua (ei ”luokkaa”, sillä se on arvovapaa intressialue) ”rakkaudesta niitä kohtaan”; mutta silloin minun on oltava tietoinen siitä, että tässä yhteydessä suljen täysin pois rakkauden *yksilöitä* kohtaan ja halun edistää heidän parastaan. On myös jokapäiväistä, että ihminen vihaa jotain yhteisöä, jonka jäsentä hän rakastaa – ei tämän yhteisön jäsenenä, vaan yksilönä. Näin voivat hyvinkin ”antisemitismi” tai ”saksalaisviha”, ”ranskalaisviha”, jne. sopia yhteen yksilöä kohtaan tunnetun rakkauden kanssa.

On siis olemassa yhtä alkuperäistä ”itserakkautta” ja ”itsevihaa”, kuin on ”rakkautta ja vihaa toista ihmistä kohtaan”. ”Egoismi” ei ole ”itserakkautta”⁸. Sillä yksilöllinen sinänsä ei ole ”egoismissa” annettuna rakkauden kohteena, irrallaan kaikista sosiaalisista yhteyksistä ja ainoastaan noiden korkeiden arvolajien kantajana, jotka saavat ilmauksensa esimerkiksi eheyden ja pelastuksen käsitteissä. Egoismissa olen annettuna itselleni ainoastaan pyrkimyksessä, sellaisena ”yhtenä toisten joukossa”, joka ei yksinkertaisesti ota huomioon toisissa olevia arvoja. Egoismi edellyttää siis *toisen näkemistä* ja hänessä olevien arvojen ja hänen omistamiensa asioiden tarkastelemista ja sitä, että näiden arvojen vaatimukset *jätetään ottamatta huomioon* (joka on jo *positiivinen* akti, ei sellaisen puuttumista). ”Egoismi” ei ole asenne, jossa ”olla ikään kuin yksin maailmassa”; päinvastoin sen edellytyksenä on toinen ihminen yhteisön jäsenenä. Juuri egoisti on täysin ”sosiaalisen minänsä” valloittama, ja se peittää häneltä hänen yksilöllisen intiimin minänsä. Ja tämä sosiaalinen minä ei ole hänen rakkautensa aktin kohde, vaan hän on ainoastaan sosiaalisuutensa ”valtaama”, ts. hän *elää* siinä. Hän ei myöskään ole suuntautunut omiin arvoihinsa arvoina sinällään, vaan hän suuntautuu *kaikkiin* arvoihin, kaikkiin esineiden ja ihmisten arvoihin *sikäli kuin* ne ovat *hänen*, tulevat tai voivat tulla hänen omikseen, ovat suhteessa *häneen!* Tämä kaikki on itserakkauden täydellinen *vastakohta!*

Positiivisia fenomenologisia määritelmiä⁹

Lopuksi rakkauden ja vihan aktiolemukseen kuuluu, että ne voidaan vain tuoda *näkyville*, niitä ei voida määritellä.

Rakkautta ja vihaa ei ensinnäkään voida erottaa toisistaan siten, että viha olisi rakkautta jonkin asian ei-olemiseen (*Nichtdasein*). Viha on pikemminkin *positiivinen* akti, jossa yhtä lailla tulee välittömästi annettuna *epäarvo* (*Unwert*) kuin rakkaudessa tulee annettuna *positiivinen arvo*. Rakkauden liike suuntautuu alemmasta arvosta ylempään, ja asian tai persoonan mahdollinen korkeampi arvo ilmaantuu siinä ensimmäiseksi esille. Viha puolestaan on liikettä päinvastaiseen suuntaan. Tällöin myös viha ilman muuta suuntautuu kohti mahdollista alemmaa arvoa

(mikä sinänsä on negatiivinen arvo) ja kohti jo mahdollisesti olemassa olevan korkeamman arvon syrjäyttämistä (mikä sekin on negatiivinen arvo). Rakkaus sen sijaan suuntautuu mahdollisen korkeamman arvon asettamiseen (mikä on itsessään *positiivinen* arvo), tai korkeamman arvon säilyttämiseen ja mahdollisen alemman arvon kumoamiseen (mikä on itsessään *positiivinen* moraalinen arvo). Viha ei siis suinkaan ole ainoastaan pelkkää ”sulkeutumista” arvojen valtakunnalta yleensä; se on enemmänkin sidoksissa mahdollisen alemman arvon *positiiviseen* tarkkailuun.

Tämä arvojen oleminen ”ylempänä” ja ”alempana” on kuitenkin annettu ilman arvojen vertailun aktia, joka sisältyy esimerkiksi ”järjestykseen asettamiseen”. ”Järjestykseen asettaminen” ei ole valitsemista eikä ylipäätään mikään pyrkimyksen akti, vaan emotionaalinen tietämisen akti¹⁰. Voimme esimerkiksi ”asettaa” Beethovenin Brahmsin ”edelle” valitsematta tässä yhteydessä mitään. Valinta kohdistuu aina vain siihen, että haluamme tehdä jotakin – ei koskaan kohteisiin itseensä. Järjestykseen asettaminen tuo aina esille kahteen arvoon A ja B liittyvän tosiasian, jonka mukaisesti ne asetetaan keskinäiseen järjestykseen. Rakkaudessa ja vihassa ei ole näin. Rakkaus on pikemminkin *intentionaalista liikettä*, jossa objektista tulee näkyviin annettua arvoa A korkeampi arvo. Ja juuri tämä korkeamman arvon ilmaantuminen on olemuksellisessa yhteydessä rakkauteen. Se ei siis ole perimmäiseltä olemukseltaan pelkkä ”reaktio” jo tunnettuun (*gefühlten*) arvoon, kuten esimerkiksi ”iloitseminen” tai ”murehtiminen”, eikä modaalisesti määrätty funktio kuten ”nautinto”, eikä se ole suhtautumistapa kahteen ennalta annettuun arvoon niin kuin ”järjestykseen asettaminen”. Jokainen järjestykseen asettaminen perustuu kuitenkin sikäli rakkauteen, että vasta rakkaudessa leimahtaa esille korkeampi arvo, joka sitten voidaan asettaa toisen edelle.

Se joka pitää rakkautta vain jälkikäteen tulevana ”reaktiona” tunnettuun arvoon, kieltää rakkaudelle luonteenomaisen *liikkeen*, jonka jo Platon niin terävästi käsitti!¹¹ Rakkaus ei ole ikään kuin emotionaalisesti vakuuttunutta tuijottamista johonkin arvoon, joka on edessämme annettuna. Se ei myöskään synny tiettyjä asioita (tai reaalisia persoonia) kohtaan ainoastaan niiden *positiivisten* arvojen tähden, joita niissä on ja jotka ”olivat annettuina” jo *ennen* rakkauden esille tuloa. Tässä ajattelussa painottuu jälleen pelkkiin empiirisiin tosiasioihin ”tuijottaminen”, joka on niin vastakkaista rakkaudelle. Tunnumme kyllä rakkaudessa kohteiden *positiiviset* arvot kuten kauneuden tai miellyttävyyden ja persoonan hyvyyden, mutta tähän pystyisimme myös ilman mitään niihin kohdistuvaa rakkautta. Vasta silloin kysymys on rakkaudesta, kun tietyn asian yhteydessä jo ”reaalisina” esiintyvien arvojen lisäksi esiintyy *liike*, intentio kohti vielä ”*korkeampia*” arvoja, jotka ovat olemassa mutta jotka *eivät* vielä ole *positiivisina* laatuina esillä. Ne ilmenevät intentiossa vain mahdollisena kokonais- ja hahmorakenteen ”perustana” (*Fundament*). Sikäli rakkaus piirtää aina empiirisestä persoonasta etukäteen ”*ideaalisen*” *arvokuvan*, jota se kuitenkin pitää samalla ”oikeana” ja ”todellisena”, vaikka sitä ei vielä voidakaan tunteen välityksellä kokea aidosti annettuna olemassaolon ja arvo-olemisen ykseytenä. Tämä ”arvokuva” on kylläkin jo ”hahmoteltuna” empiirisissä, tunteen välityksellä annetuissa arvoissa – ja sikäli kuin se on niissä hahmoteltuna, siihen” ei lisätä” mitään eikä projektivisen ”eläytymisen” välityksellä luoda harha-

kuvitelmaa. Arvokuva ei kuitenkaan ”sisälly” näihin tunteen välityksellä annettuihin arvoihin empiirisesti, vaan toimii ”kutsumuksena” ja objektiivis-ideaalisena vaatimuksena tulla yhä kauniimmaksi ja paremmaksi kokonaisuudeksi.

Rakkauden luova voima on juuri siinä, että rakkaus on liikettä ”arvon ylenemisen” suuntaan. Platon oli jo tästä tietoinen. Tämä ei tarkoita, että rakkaus ensin loisi itse arvot tai niiden ylenemisen. Ei missään tapauksessa! Mutta rakkaus auttaa esille täysin uusia ja korkeampia arvoja arvojen tuntemisessa, omaksumisessa ja järjestykseen asettamisessa sekä järjestykseen asettamiseen perustuvassa tahottomisessa, valinnassa ja toiminnassa. Tämä tarkoittaa, että rakkaus on ”luovaa” näillä inhimillisen olemassaolon alueilla. Viha sitä vastoin on sanan ankarimmassa mielessä ”mitätöivää” sen takia, että se mitätöi arvot, jotka ovat (näillä alueilla) tosiasiallisesti korkeimpia ja tekee sen *seurausena* kognitiivisen järjestykseen asettamisen ja tuntemisen niille kuuroksi ja sokeaksi. Ne *tulevat* mahdottomiksi tuntea vasta, kun viha on ne (näillä alueilla) mitätöinyt!¹²

Siirrymme näiden lauseiden tarkempaan perusteluun.

Rakkaus ja viha ylipäänsä arvoihin kohdistuvina

Näemme rakkauden ja vihan akteina, jotka olemuksellisen lainomaisuutensa mukaisesti ylipäänsä (tässä kohdin jätetään huomiotta miten ja millä tavalla) kohdistuvat arvojen välityksellä kohteisiin. Näin torjumme ennen kaikkea opin, joka väittää niissä olevan kysymys *erityisesti ”inhimillisistä”*, siis ihmislajille ominaisista, sen erityiseen psykologiseen luonteeseen sidotuista tosiasioista, ja että sen takia vain ”ihminen” voisi olla *ensisijaisesti* rakkauden ja vihan *kohde*. Mutta tämä on lähes ydinasia suuressa modernin ”ihmisrakkauden” liikkeessä, jossa rakkauden koetaan olevan *lähtöisin* ihmisestä ja *suuntautuvan* ihmiseen. Erilaiset positivistiset teoriat ovat vasta tämän historiallissosiaalisen henkisen liikkeen yksi seuraus ja formuloivat vain sen mitä tässä esiintyi historiallisesti ensin¹³. Tosiasiaa kuitenkin rakkaus kohdistuu alkuaan *arvoa omaaviin kohteisiin*, ja ihmiseenkin vain sikäli kuin hän on arvontantaja ja kykenevä arvoylenemiseen. Voimme tutkia näitä akteja ja niiden lakeja myös kokonaan ilman, että tarkastelemme yksinomaan ihmisen olemassaoloa rakkauden ja vihan kantajana (se on fenomenologisen reduktion avulla), ja täysin ilman, että kiinnitämme huomiota siihen empiiriseen tosiasiaan, että useat näistä todellakin ihmiselle ominaisista akteista myös kohdistuvat ihmiseen. Onhan olemassa tosiasia, jota myöskään oppi ”modernista ihmisrakkaudesta” ei pysty raivaamaan pois tieltään, että me (aivan alun perin) rakastamme monia sellaisia asioita, millä ei ole mitään tekemistä ihmisen kanssa, ja joiden arvo ja niihin liittyvä arvotieto ovat täysin riippumattomia ”ihmisestä” ja hänen arvoistaan kuten myös hänen arvotiedostaan.

Rakkauden ja vihan aktien olemus kielletään myös silloin, kun ne ymmärretään naturalistien tavoin vastakkaisiksi ajatuksen akteille. Myöhemmin kuvailtavan naturalistisen rakkaus- ja vihateorian mukaan rakkauden ja vihan aktit suhteutuvat *erityisesti* ihmiseen niin aktien kantajien kuin kohteidenkin osalta. Tämän näkemyksen mukaan vain ihminen olisi ihmisen alkuperäinen rakkauden kohde ja kaikki muut kohteet vain *sen verran ja sikäli* kuin ihmiseen liittyviä ilmiöitä voidaan *ihmisen tunteille ominaisella tavalla ”tuntea”* kohteiden yhteydessä; esimerkiksi rakkaus luontoa,

sekä elävää että elotonta luontoa kohtaan, perustuisi ainoastaan siihen, että varustamme luonnonobjektit omilla inhimillisillä tunteillamme, tai tarkastelemme niitä inhimilliseen elämään kuuluvien kuvien ja analogioiden pohjalta. Tämän teorian mukaan sama pätee ”taideteoksiin”, ”tietoon” ja muihin vastaaviin: ne herättävät rakkautta vain inhimillisen elämän ”ilmaisumuotoina” tai ”edistämisen välineinä”. Sama pätee myös Jumalaan, jonka idea on tämän teorian mukaan seurausta vain ihmisen tunteesta, joka liittyy kokemukseen maailmankaikkeudesta tai maailman perustasta (L. Feuerbach), ja niin edelleen. Nyt on kuitenkin selvää, että vaikka näillä otaksumilla tavoitetaan tosiasioita, nämä tosiasiat eivät tuo esille aitoa rakkautta luontoa, taidetta, tietoa tai Jumalaa kohtaan, vaan ainoastaan tämän rakkauden (*”sentimentaalisen”*) *vale-* tai harhakuvamuodon. *Aito* rakkaus luontoa kohtaan ilmenee siten, että luonto *itsensä takia*, oman inhimilliseen nähden vieraan ominaislaatuensa vuoksi tulee rakkauden kohteeksi. Juuri tässä aito luonnonrakkaus eroaa ”sentimentalisesta” valemudostaan¹⁴. Sen takia esimerkiksi raakuus orgaanisen luonnon rakennelmia, eläimiä tai kasveja kohtaan ei ole ”paha” vain siksi, että se käsitetään merkinä ”mahdollisesta” raakuudesta ihmistä kohtaan, vaan se on oikeammin paha itsessään. Näin saattaa myös väärä ”tunteellisuus” taideteoksen edessä, siis siihen liittyvä reflektiivinen omiin tunteisiin katsominen, taideteoksessa itsessään olevien arvojen sijasta (ja samanaikainen harhakäsitys, että omat ”tunteet” olisivat *sen* arvoja), johtaa sentimentaaliseen ”rakkauteen taidetta kohtaan”. Aidossa rakkaudessa taidetta kohtaan me suuntaudumme sitä vastoin täysin ihmisen *ulkopuoliseen*, johonkin joka kohottaa ihmisen, sikäli kuin hän on ihminen, hänen itsensä ja hänen elämystensä yläpuolelle. Tämä pitää kuitenkin kaikkein selvimmin paikkansa rakkaudessa, joka kohdistuu Jumalaan: Se ei suuntaudu ”ihmisen varjoon” maailmankaikkeudessa, vaan itseensä ”Pyhään”, ”Loputtomaan”, ”Hyvään”, joka on olemuksensa mukaisesti ihmiseen ja ylipäänsä kaikkiin äärellisiin olentoihin nähden transsendentti¹⁵. Aiemmin käsitelty oppi myötätunnosta perustuu illuusiolle siitä, että toisen tuska tai ilo koetaan ”itse”. Tämän näkemyksen mukaan jokainen rakkaus ihmisen ulko- tai yläpuoliseen perustuu puolestaan siihen, että ihminen kuvittelee käsittävänsä ”toisen” rakastavasti, vaikka hän tosiasiaa yhä uudelleen rakastaa vain itseään - pelkkää peilikuvaansa. Jo L. Feuerbach on kehittänyt tämän ”teorian” Jumalaan kohdistuvasta rakkaudesta; samoin August Comte.

Arvokohteet ovat annetut rakkaudessa ja vihassa.

Kuten jo totesimme, rakkaus on liikettä suunnassa ”alempi arvo korkeampi arvo” *ilman* että tässä yhteydessä *molempien* arvojen olisi oltava *annettuja*. Tavallisesti alempi arvo on annettu joko arvoon kohdistuvassa tunteessa, joka herättää rakkauden niin että rakkauden akti alkaa välittömästi toimia, tai asettaessamme useita kohteita arvojärjestykseen. Mutta on myös totta, että ”rakkaus” herää vasta silloin tiettyä kohdetta tai arvontantajaa kohtaan, kun syntyy liike kohti korkeampaa arvoa, jonka olisi mahdollista tulla rakastetun kohteen ominaisuudeksi. Tässä yhteydessä on täysin sivuseikka, onko tämä ”korkeampi arvo” jo olemassa (eikä vielä ”havaittu” tai ”paljastettu”) vai eikö se ole vielä olemassa, vaikka sen ”pitäisi” olla (ideaalisessa ja yksilöllis-

Janne Martola, *Seurasaaren yllä*.

sessä – ei yleispätevyyteen viittaavassa mielessä)¹⁶. Yksi rakkauden olemuksellinen piirre on juuri *välinpitämättömyys* näiden kahden vaihtoehdon välillä. Olisi sen takia väärin sanoa, että rakkaus on asenne, jolla me ikään kuin etsimme aina uusia ja korkeampia arvoja kohteestamme – sellainen etsiminen on vain yksi *mahdollinen täyttymättömän* rakkauden seuraus –, mutta virheellistä on myös sanoa, että rakkaus olisi pyrkimystä ”korottaa” kohteen tosiasiallista arvoa, olkoonpa sitten kysymys hyvän ”toivomisesta”, tavoittelemisesta tai ”tahtomisesta”, esimerkiksi yrityksestä ”tehdä jokin ihminen paremmaksi” tai auttaa häntä jollakin tavalla tulemaan korkeampien arvojen kantajaksi. Varmasti tämäkin voi olla rakkauden yksi seuraus. Kun sanoin, että persoonaan kohdistuvan rakkauden liikkeessä itsessään

”ikään kuin hahmotellaan hänestä ideaalinen arvokuva”, joka ei ole hänen empiirisissä arvoissaan ”nähtävissä”, mutta joka on kuitenkin näille tunnetuille arvoille rakennettu, tarkoitukseni ei ollut väittää tämän merkitsevän samaa kuin rakastetun kohteen arvotason kohottaminen, paremmaksi tekemisen halu, jne. Sellainen paremmaksi tekemisen halu saa aikaan joko ”pedagogisen” asenteen, joka karkottaa todellisen rakkauden välittömästi; tai johtaa siihen, että teemme eron sen välillä mitä ihminen jo on ja mitä hän ei vielä ole ja jollaiseksi hänen vain ”on” *tultava*. Mutta juuri tähän eroon nähden rakkaus on välinpitämätön; juuri tätä eroa *ei* rakkaudessa lainkaan ole. Ei myöskään ole olemassa mitään eroa sen välillä, mitä yllä olevassa tarkoitin ”empiirisellä arvotosiasialla” ja ”ideaalisella” arvokuvalla.

Vasta tässä tulee kysymyksen kaikkein vaikein kohta. *Rakkaus itse saa liikkeensä myötä* korkeamman arvon yhä uudelleen *tulemaan esille* kohteessa – aivan kuin se kumpuaisi rakastetusta kohteesta itsestään ilman rakastavan pyrkivää toimintaa (olkoon hänen puoleltaan kysymys vaikkapa vain ”toivomisesta”). Tätä ei saa aikaan pyrkivä tavoitteenasettelu tai korkeampaan arvoon ja sen realisointumiseen tähtäävä tahtova päämäärän asettaminen. Kaikki yritykset sovittaa tämä perusilmiö joko–tai -asetelmaan ovat karkeita ja riittämättömiä määritelmiä, jotka *peittävät* juuri perusilmiön: joko jo olemassa oleva arvo tulisi tässä vain nähdä (ikään kuin rakkaus vain avaisi silmät käsillä oleville korkeammille arvoille, kun taas viha sulkisi ne), *tai* rakkaus olisi vain ”syy” siihen, että näitä arvoja luodaan ja tahdotaan herättää esimerkiksi kasvatuksen välityksellä, tai se loisi itsestään uusia arvoja ilman pyrkivää vaivannäköä. Sillä missään näistä tapauksista ei kysymys ole *rakkaudesta*. Toki voidaan sanoa, että aito rakkaus avaa henkiset silmät aina korkeammille arvoille rakastetussa kohteessa: se tekee näkeväksi, ei ”sokeaksi” (toisin kuin väitetään eräissä järjettömässä sananlaskussa, joka ilmeisesti pitää rakkautta vain aistillisena vietti-intohimona). Se mikä tekee ”sokeaksi” ei koskaan ole *rakkaus* empiirisessä mielenliikkeessä, vaan sitä aina seuraavat aistilliset *vietit*, jotka tosiasiaa hillitsevät ja rajoittavat sitä. Mutta juuri tämä ”silmien avaaminen” on vain yksi rakkauden *seuraus*, joka sillä on ”mielenkiinnon”, ”tarkkaavaisuuden”, ”havainnon”, ”huomaamisen”, jne. asteittaisessa etenemisessä. Se itse ei ole rakastamastaan kohteesta uusia arvoja ”etsivä asenne”. Päinvastoin! Sellainen ”korkeampien” arvojen etsiminen joka puolelta olisi epäilemättä rakkauden *puutteen* merkki. Se merkitsisi myös kohonnutta kiinnostusta kohteen ”etuja” ja vähentynyttä kiinnostusta ”virheitä” kohtaan. Tällainen asenne osoittautuu kuitenkin vähintäänkin tieksi *illuusion*. Rakkauden aitous tulee täysin ilmi siinä, että näemme kyllä hyvin konkreettisen kohteen virheet, mutta rakastamme häntä näine virheineen. Jos rakkaus ymmärrettäisiin tällaiseksi ”etsimiseksi”, niin miten siinä tapauksessa kävisi, jos etsittyjä korkeampia arvoja ei löytyisi? Silloin olisi joka tapauksessa seurauksena pettymys ja ”etsimisen” lopettaminen. Mutta se mikä silloin loppuisi, ei varmasti voisi olla rakkaus kohteeseen. Sillä rakkaus *ei* lopu sen takia, että en löydä etsimääni arvoa. Rakkautta ei siis tee rakkaudeksi tämä silmiä avautuminen aikaisempaa korkeammille arvoille, vaan se on korkeintaan rakkauden seuraus – ja ilman erityistä ”etsimistä”. Rakkaus avaa silmät arvoille, jotka ovat korkeampia kuin ne, joihin mielenkiinto aikaisemmin kohdistui. Tämä on jo paljon enemmän kuin vain ”kohonnutta tarkkaavaisuutta”. Vasta rakkaus saa aikaan tämän tarkkaavaisuuden kohoamisen.

Mutta vielä yhdessä tärkeässä kohdin tämä näkemys peittää itse ilmiön. Totesimme edellä, että rakkaus suuntautuu ”arvon ylenemiseen”. Tämä on kuitenkin jotain muuta kuin suuntautumista ”ylempänä olevaan arvoon”. Jos etsin ”yhtä” korkeampaa arvoa, joka on kohteessa annettuna, tämä ”etsiminen” edellyttää jo jonkinlaista käsitystä korkeamman arvon ideaalisesta *laadusta*. Mutta itse korkeampi arvo, josta rakkaudessa on kysymys, ei ole millään tavoin ennalta ”annettu”, vaan avautuu vasta *rakkauden liikkeessä* – ikään kuin sen

päätteeksi. Siihen sisältyy välttämättä vain suuntautuminen (laadullisesti vaihtelevasti määrättyyn) arvon ylenemiseen.

Olen jo torjunut toisen tulkinnan, jonka mukaan rakkaus olisi olemukseltaan ainoastaan syy korkeamman arvon luomiseen esimerkiksi kasvatuksen välityksellä. Lisään vielä, että ylipäätään halu muuttaa rakastettua kohdetta ei lainkaan kuulu aitoon rakkauteen¹⁷. On aivan oikein sanoa, että rakastamme (olemuksellisesti) asioita, esimerkiksi ihmistä, sellaisina kuin he ovat. Väitämme, että rakkauden olemukseen kuuluu jopa se, että rakastamme kohdetta sellaisena kuin se ”on” niine arvoineen, jotka siinä ”ovat”, ja kiistämme, että rakkaudessa annettaisiin arvo, joka kohteessa ”pitäisi” olla. Jokainen rakkauden ehdoksi asetettu vaatimus ”sinun on oltava tietynlainen” tuhoaa sen olemuksen perusteellisesti. Tämä on erittäin tärkeää esimerkiksi evankelisen rakkauskäsityksen oikealle käsittämiseksi – kuten olen toisaalla tarkemmin osoittanut¹⁸. Jeesus ei sano Maria Magdalenalle: ”Sinä et saa enää tehdä syntiä. Jos lupaat minulle sen, rakastan sinua ja annan sinulle syntisi anteeksi.” (kuten esim. Paulsen kerran tulkitsi¹⁹). Sen sijaan hän antaa hänelle *todisteita* rakkaudesta ja syntien anteeksi antamisesta ja sanoo sitten lopuksi: ”Mene äläkä enää syntiä tee”. Ja myös tämän Jeesuksen sanan tarkoituksena on auttaa Magdalenaa ymmärtämään

«Olen jo torjunut toisen tulkinnan, jonka mukaan rakkaus olisi olemukseltaan ainoastaan syy korkeamman arvon luomiseen esimerkiksi kasvatuksen välityksellä. Lisään vielä, että ylipäätään halu muuttaa rakastettua kohdetta ei lainkaan kuulu aitoon rakkauteen.»

uusi, syvä yhteys itseensä Jeesukseen ja huomaamaan, ettei hän enää voi tehdä syntiä. Sillä ei ole lainkaan velvoittavan imperatiivin merkitystä. Vastaavasti tuhlaajapoikakertomuksessa ei syy ja perustelu isän anteeksiannolle ja rakkaudelliselle vastaanotolle ole pojan jo suorittama katumus, vaan katumus murtautuu voimakkaana esiin vasta isällisen rakkauden hämmästyneessä näkemisessä. Siis lause: ”rakkaus kohdistuu asioihin sellaisina kuin ne ovat” on epäilemättä oikeaan osuva. Jos siis on lupa odottaa ihmiseltä *rakkautta* ja hän sen sijaan kohteleekin meitä kasvatuksellisella asenteella

”sinun täytyy”, on seurauksena *uhma* ja loukattu ylpeys. Tämä on täysin hyväksyttävää. Ei kuitenkaan pidä käsittää väärin tätä ”sellaisina kuin ovat”. Sitä ei pidä samaistaa lauseeseen ”me rakastamme asioita niine arvoineen, joihin olemme tunteen välityksellä kosketuksissa” tai lauseeseen ”rakastamme asioita näiden arvojen välityksellä”. Sillä juuri tämä käsitys riistää rakkaudelta sen *liikeluonteen*, joka sille nyt kerta kaikkiaan kuuluu. ”Oleminen”, josta tässä on kysymys, on juuri tuota ”*ideaalista* olemista”, joka ei ole eksistentiaalis-empiiristä olemista eikä selaista, minkä ”pitäisi olla”, vaan *kolmatta, tähän* eroon nähdessä samantekevää: se on samaa ”olemista” kuin esimerkiksi lauseessa ”tule siksi mitä olet”, joka merkitsee jotain muuta kuin ”sinun pitää olla sellainen ja sellainen”, mutta myös jotain muuta kuin ”eksistentiaalinen empiirinen oleminen”. Sillä siksi, mitä tässä viime mainitussa tapauksessa ”ollaan”, ei tarvitse *tulla*²⁰.

Täysin harhainen olisi myös kolmas selitys, jonka mukaan rakkaus ”loisi” korkeammat arvot muista arvoista ja olisi *tässä* mielessä liikettä ylempiin arvoihin. Sillä tähänän voisi tarkoittaa vain sitä, että rakastava siirtäisi itsestään arvoja rakastettuun, siis varustaisi rakastetun enemmän tai vähemmän kuvitelluilla arvoilla, joita tämä ei todellisuudessa omista. Tai hän ”projisoisi omat arvonsa tunteen välityksellä kohteeseen”. Se olisi illuusiota. Tietysti on olemassa tuollaisia ”illuusiota”. Mutta ne eivät varmasti ole yhteydessä kohdetta kohtaan tunnettuun rakkauteen;

pikemminkin sen vastakohtaan, ne syntyvät kyvyttömyydestä päästä irti taipumuksesta *omiin* ideoihin, tunteisiin ja intresseihin. Usein esille tuotu rakastavan taipumus (erityisesti sukupuolisen rakkauden tapauksessa) ”yliarvioida”, ”korottaa”, ”idealisoida”, jne. rakkauden kohdetta, ei suinkaan aina johdu siitä, mistä sen on tapana ajatella johtuvan. Usein tähän käsitykseen päätyvät ”kylmät toiset”, koska he eivät näe kohteessa olevia erityisiä *yksilöllisiä* arvoja, joiden suhteen vain rakkaus teroittaa katseen. ”Sokeus” on siten ”kylmien toisten” puolella. Niinpä vieraan yksilön olemus, jota ei voida täysin kuvata eikä tyhjentävästi ilmaista käsitteellisesti (*Individuum ineffabile*), tulee esille kokonaisena ja puhtaana *vain* rakkaudessa tai sen avulla tapahtuvassa näkemisessä! Kun rakkaus katoaa, astuu ”yksilön” tilalle heti ”sosiaalinen persoona”, tuo pelkkä X erilaisine suhteineen (esim. ”setänä oleminen”, ”tätinä oleminen”), X, jolla on tietty sosiaalinen tehtävä (ammatti) jne. Tässä tapauksessa rakastava on juuri se, joka näkee *enemmän* kuin muut, ja *hän*, ei ”toiset”, näkee silloin sen, mikä on objektiivista ja todellista. Vain todellisen ja objektiivisen väärä subjektiivinen alentaminen pelkäksi ”yleisesti voimassa olevaksi ja yleispäteväksi” – yksi Kantin subjektivistisen filosofian suurimmista harhoista²¹ – johtaisi välttämättä toisenlaiseen lopputulokseen. Epäilemättä monissa tapauksissa on todellakin olemassa tuo taipumus ”idealisointiin”. Mutta sikäli kuin se sitä on, se ei todellakaan johdu *rakkaudesta* toiseen, vaan pidäkkeistä, jotka rajaavat rakkautta omien taipumusten, intressien, ideoiden ja arvostusten mukaiseksi. Mutta tämä juuri on seurausta osittaisesta ”egoismista”, siitä ettei pääse irti itsestään ja niistä kehon tapahtumien ja vietti-impulsien aikaansaamista sielullista prosesseista, jotka suuntautuvat kohteeseen ja sen arvoisalttioon. Me emme kuitenkaan saa arvioida puhdasta, aitoa rakkautta mahdollisten tässä mainittujen harhakäsitysten pohjalta²². On myös olemassa esimerkiksi ”luuloteltua rakkautta”, joka on vain riippuvuutta siitä, että olemme ”tehneet niin paljon” jonkun hyväksi ja ”sijoittaneet niin paljon energiaa ja huolenpitoa ja muuta sellaista häneseen”. Tämä on ilmausta kaunaisen arvostamisen periaatteesta, jonka mukaan ”hyvää on se, mikä maksaa paljon”. Tai on olemassa tottumukseen perustuvaa luuloteltua rakkautta, joka on yksi niin sanotun ”kiintymyksen” ainesosa tai ”itseään pakenevaa” (”ei kykene olemaan yksin”) tai yhteisistä intresseistä johtuvaa luuloteltua rakkautta – jotka voivat johtaa kyseiset aktien kantajat harhakäsitykseen, että he ”rakastivat” kohdetta. On myös olemassa patologista vankeutta, jonka aiheuttaa jokin kohteen aiempaa rakastettua kohdetta muistuttava piirre, tai ”mielipiideyhteyttä”, joka sekään ei välttämättä sisällä rakkautta, vaan perustuu ainoastaan ”kunnioitukselle”; tai ”kohtalonyhteyttä” – kuten esimerkiksi ”toveruus”, joka on hyvin erilaista verrattuna rakkauteen perustuvaan ”ystävyyteen”. Rakkauden olemusta ei pidä arvioida minkään näiden mahdollisten harhojen mukaisesti.

Uskon tehneeni rakkauden perusilmiön (liikkeenä ”arvon ylenemisen” suuntaan) ymmärrettävämmäksi tällä kolmen väärän tulkinnan hylkäämisellä. Kun nyt vapautamme tämän ilmiön kaikista empiirisistä ja muista koristeista, voidaan myös sanoa: *Rakkaus on liikettä, jossa jokainen konkreettinen, yksilöllinen arvokantaja tavoittelee niitä korkeimpia arvoja, jotka ovat sille itselleen ja sen ideaaliselle kutsumukselle mahdollisia; tai liikettä, jossa se saavuttaa itselleen ominaisen, ideaalisen arvo-olemuksensa* (Viha puolestaan on liikettä päinvastaiseen suuntaan). Onko tässä kysymys itseen tai vieraaseen kohdistuvasta rakkaudesta on tässä yhteydessä sivuseikka, kuten myös muut mahdolliset erittelyt.

Viitteet

1. Myötätunnosta ks. Max Scheler 1973; *Gesammelte Werke*, osa 7. Bern, Francke, s. 17-149. – suom.huom.
2. S:n määritelmä täydellisenä: *Amor est laetitia, concormitante idea causae externae*. (Rakkaus on ulkoisen syyn ideaan sidottua halua.) – suom.huom.
3. Arvojen järjestyksen asettamisen akteista ks. esim. Max Scheler 2000; *Gesammelte Werke*, osa 2. Bonn, Bouvier, s. 105-107. – suom.huom.
4. Ks. N. Malebranche, *Recherche de la vérité*, II Band.
5. H. Blüher oli oikeassa lähes kaikissa kirjoituksissaan esiintyvässä lauseessaan ”Ihmisen rakastaminen on riippumatonta arvosta”. Tällä lauseella hän halusi kumota vain *tämän* väärän rationalisoinnin. Hän ei kuitenkaan ole oikeassa halutessaan sanoa, että rakkauden akti olisi myös omassa toteutumisessaan arvosuuntautumaton. Kuinka paljon syvemälle näkeekään Baader havaitessaan, että kauneus ”miellyttävyytenä” syntyy rakkaudesta ja rumuus vihasta, ja että *Charis* tai *Grazie* ovat identtisiä *Charitaksen* (armon tai kiintymyksen) kanssa. (*Religiöse Erotik*, 15.)
6. Muita olennaisesti sosiaalisia akteja ovat esim. lupaaminen, tottelevaisuus, käskeminen, velvoittaminen, jne. Vrt. H.L. Stoltenbergin ”sosiopsykologisten” aktien perusteelliseen analyysiin teoksessa *Soziopsychologie*, Berliini 1914.
7. Olen työssäni *Das Ressentiment in Aufbau der Moralen* [Max Scheler 1972; *Gesammelte Werke*, osa 3. Bern, Francke, s.33-147] osoittanut, mikä pohjaton harha on positivistisessä tavassa samaistaa rakkaus ja altruismi. Toisaalta Nietzsche suuntaa useita argumentteja tuota positivistista harhaa rakkaus = altruismi vastaan teoksessaan *Näin puhui Zarathustra* luvussa Lähimmäisenrakkaudesta [Friedrich Nietzsche 1967; *Näin puhui Zarathustra*, suom. J. A. Hollo. Helsinki, Otava, s. 50]
8. Katso Aristoteleen hienoja huomioita *Nikomakhoksen etiikan* luvussa Itserakkaus [Aristoteles 1989; *Nikomakhoksen etiikka*. Suom. Simo Knuutila. Helsinki, Gaudeamus, IX kirja, 8. luku, 1168a 29]. Kuinka paljon kehittyneempi onkaan Aristoteleen näkemys tältä osin verrattuna niihin, jotka haluavat ymmärtää rakkauden ja vihan ”sosiologisesti”.
9. Karl Jaspers yhtyy kaikilta oleellisilta osin tässä kappaleessa esitettyihin analyyseihin teoksessaan *Psychologie der Weltanschauungen* (Berliini 1919) luvussa *Die enthusiastische Einstellung ist Liebe*, s. 107-119. Itse ongelmaan vrt. myös A. Pfänder, *Über Gesinnungen* (Halle, Niemeyer).
10. Vrt. tähän *Der Formalismus in der Ethik* s. 63-, s. 260-. (1-3 pain.) [Max Scheler 2000; *Gesammelte Werke*, osa 2. Bonn, Bouvier, s. 61-, s. 259-.]
11. Teoksen *Pidot* määritelmässä, jonka mukaan rakkaus on ”liikettä ei-olevasta olevalle” [Platon, *Teokset. III osa*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Helsinki, Otava].
12. Sikäli K. Jaspers sanoo mainitussa paikassa osuvasti: ”Rakkaudessa ei keksitä arvoja, vaan rakkaudessa kaikki tulee arvokkaammaksi.”
13. Vrt. myös esittämiini käsityksiäni artikkelissa *Das Ressentiment im Aufbau der Moralen* em. paikassa; vrt. edelleen edelliseen.
14. Sellaisena kuin se piinallisimmillaan ilmenee esim. W.Bölschin kuvauksissa ”eläinten rakkauselämästä”.
15. Vrt. tähän hyvin koskettavaa R. Otto, *Das Heilige* II pain. 1922. Edelleen ”uskonnollisen aktin” analyysimme teoksessa *Vom Ewigen im Menschen* [Max Scheler 2000; *Gesammelte Werke*, osa 5. Bonn, Bouvier].
16. ”Idealismen pitämisen” ja velvollisuudentunteen eroista vrt. teokseni *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik* kappale ”Wert und Sollen” s. 206- (1-3 painos) [Max Scheler 2000; *Gesammelte Werke*, osa 2. Bonn, Bouvier, s. 211-.]
17. J.Cohn on kirjassaan *Geist der Erziehung* (Teubner 1919), s. 221 väittänyt minun puolustavan käsitystä, että olisi ”yhteensopimatonta” rakastaa lasta ja nähdä hänessä arvoja, joita pitää kehittää. Minä puolestani väitin ainoastaan, että rakkaus ja pedagoginen asenne sulkevat toisensa pois yhtä aktuelleina ja samanaikaisina ilmiöinä. Myös seuraava perustuu väärinymmärrykselle.
18. Vrt. *Der Formalismus in der Ethik* [Max Scheler 2000; *Gesammelte Werke*, osa 2. Bonn, Bouvier.]
19. S.Paulsenin kritiikki G.Frensenin Jeesus-romaniin *Hilligenlei*.
20. Tässä sanottu tulee tarkemmin selvitettyksi yksilöllistä, ideaalista arvopersonaa ja hänen ”kutsumustaan” koskevassa opissani, jota on kehitelty kirjassa *Der Formalismus in der Ethik*, s. 508 alkaen. [Max Scheler 2000; *Gesammelte Werke*, osa 2. Bonn, Bouvier, s. 509-.] Se mikä on empiirisessä ihmiseksi tulemisessa ”kehitystä” on hänen absoluuttisesta olemisestaan (*Sein*) ja jonkinlaisena olemisestaan (*Sosein*) johtuen vain ”paljastumista”.
21. Vrt. tässä tutkielmaani ”Das Ressentiment im Aufbau der Moralen” [Max Scheler 1972; *Gesammelte Werke*, osa 3. Bern, Francke, s. 33-147.] ja *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik* [Max Scheler 2000; *Gesammelte Werke*, osa 2. Bonn, Bouvier].
22. Vrt. tässä, mitä olen sanonut virheellisestä menetelmästä arvioida normaalia tapausta harhakäsitysten perusteella kirjoituksessani ”Über Idole der Selbstwahrnehmung” [Max Scheler 1972; *Gesammelte Werke*, osa 3. Bern, Francke, s. 215-292.]